

Isännät ja isäntien varjot

Poliittiset johtajat, heidän suuruutensa ja yliverlainen lahjakkuutensa ovat nekin suuressa määrin sosiaalisia rakennelmia, konstruktioita. Vuosi sitten satuin leikkilläni kirjoittamaan: »Jos Paavo Haavikko innostuisi kirjoittamaan muistelmani, voisin olla sekä imarreltu että halukas allekirjoittamaan ne...» Ennen kuin lehti ennätti painosta ulos, Haavikko oli jo kertonut kirjoittaneensa ainakin osittain Urho Kekkosen omaelämäkerran. Tapaus on monessa suhteessa yhä pohtimisen arvoinen.

Presidentin, varsinkin suuren presidentin, omakuva on niin erinomaisen tärkeä asia, että sen piirtämiseen voidaan houkuttaa kansakunnan parhaat kyvyt. Johtajan suuruus sanelee myös kirjoittajan nimen. Ei voida ajatella sellaista häväistystä, että kirjan kannessa olisi lukenut »Urho Kekkonen — Paavo Haavikko: *Vuosisatani*». Tämä oli kuitenkin se malli, johon politiikan huipulta tipahtanut Ahti Karjalainen joutui tyytymään Jukka Tarkan kanssa, eli jäämään itse asiassa toissijaiseksi tekijäksi kirjoittajan taustalle. Näiden vaihtoehtojen väliin mahtuu monia muitakin. Ahti Karjalaisen *Kotimaani ompelee Suomi* kertoo Helena Vehkaojan toimittaneen kirjan, samaan tapaan vaikkapa Arvo Hautala mainitsee Kerttu Kauniskankaan toimittaneen muistelmansa. Ja kun astumme hierarkiaa alemmas, jää kansilehdelle enää toimittajan tai tutkijan nimi: »J.P. Roos, *Suomalainen elämä*», »Juha Numminen, *Minä, keski-ikäinen mies*».

Philippe Lejeune on hienostuneesti erotellut näitä haamukirjoittamisen poliittisia ongelmia englanniksikin ilmestyneessä esseessään »The Autobiography of Those Who Do Not Write». Sankareiden kuvaan kuuluu Jumalan kaltainen kaikkivoipaisuus, ja kun sankari paljastaa elämänsä lukijoilleen, täytyy hänen osoittaa todella aidosti hallinneensa kirjoittamisen, ainakin allekirjoituksen muodossa. »Lue, koska tässä on elämäni», imitoi Lejeune tarkoituksellisesti Pyhän ehtoollisen toimitusta.

Omaelämäkerrallisella kirjallisuudella ja tuotannolla on suunnaton merkitys *karismaattisen voiman* osoittamisessa. Kyösti Pekonen on perusteellisemmin käsitellyt karismaa ja sen tulkintaa jäljempänä julkaistavassa artikkelissaan, silti voi olla paikallaan todeta pari lähtökohtaa. Karisma(aattisuus) on tuskin vain jotain henkilöä itseään ja hänen toimintaansa luonnehtiva piirre. Mieluummin olettaisi, että kyseessä on johtajan ja johdettujen välinen tietty suhde. Toisaalta karismaan liittyy juuri suhteena byrokraattisen rationaalisuuden ohittava henkilökohtainen elementti. Juuri tässä mielessä haamukirjoittajien — tai kokonaisten työryhmien — kirjoittamat kuuluisuuksien omaelämäkerrat ovat kiinnostavia. Tarjoutuuhan näissä kirjoissa ikään kuin tavattoman läheinen, autenttinen ja henkilökohtainen kosketus suureen johtajaan, hänen elämäänsä ja ajatuksiinsa. Kuuluisuuksista tulee kirjailijoita (authors) *honoris causa*, kuten kuninkaallisista ja valtiomiehistä tulee arvovaltaisten yliopistojemme kunniatohtoreita.

Omaelämäkerta voi siis olla yksi karismaattisen suhteen solmimisen tai siunaamisen piste. Paradoksaalisia ovat tietenkin näiden kirjojen tuotantoehdot. *Tunnustuksia* -kirjansa alussa Jean-Jacques Rousseau vakuuttaa ryhtyvänsä hankkeeseen, jollaisella ei ole edeltäjiä eikä tule olemaan imitoijia. Kumpaakin väitettä voidaan jälkiviisaasti arvostella, mutta yhtä kaikki hanke oli muotonsa ja sisältönsä puolesta kunnioitettavan omaperäinen. Rousseau projektista on jäänyt sitkeimmin elämään romantisoitu ainutkertaisuuden ja »oman elämän salatun totuuden» paljastamisen riitti, mutta yhä vähemmän yksilöllisten tuotantoehtojen

puitteissa. Rousseau keksi itse kirjoittaa elämästään, kokosi itse materiaalejaan, kehitti itse ilmaisutapansa ja saneli itse tekstinsä sihteerilleen. Kaikki nämä tekijän (author) eri elementit on parhaassa tapauksessa erotettu työnjaollisesti toisistaan nykyaikaisessa autenttisuuden tuotannossa. Kustantaja haluaa muistelmat, kustantaja etsii haamukirjoittajan tai avustavan työryhmän, avustajat etsivät materiaalit, »tekijä» on pian oikeastaan vain haastattelujen kohde, joka korjailee kirjoittajan itsestään luomaa kuvaa. Olisi kuitenkin äkkinäistä sanoa kustantajan ottaneen tekijän roolin. Kustantaja reagoi vain yleisön nälkään, suurten yksilöiden ja suurten johtajien kaipuuseen, haluun kuluttaa menestyneiden ihmisten salattua ja aitoa yksityisyyttä. Lejeune päätyy toteamaan, että ääripäässä tekijänä onkin yleisö.

Tiivistäen: »karismaattista» suhdetta yleisöön koetetaan rakentaa byrokraattisen työnjaon ja persoonattoman ammatimaisen persoonallisuuden esittämisen puitteissa.

Lejeune ei kuitenkaan ole kiinnostunut sinänsä paheksumaan haamukirjoittajia. Pikemminkin häntä kiinnostavat haamukirjoittajien paljastumisesta aiheutuneet skandaalit ja heidän työnsä yleinen paheksuminen; siis jälleen sormi, joka osoittaa kuuta. Suututtavinta näissä skandaaleissa on ollut, väittää Lejeune, että ne ovat päästäneet pullon hengen vapaaksi. Esimerkiksi Kekkonen—Haavikon Vuosisatani saa lukijan helposti epäilemään kaikkia omaelämäkerrallisia tuotteita. »Onko minua petetty, onko tässä lainkaan rakastamani ja kadehtimani kuuluisuuden aito ja tosi elämä?».

Kerran herättyään epäilykset eivät pysähdy enää haamukirjoittajien ja salattujen sihteerien vaaniskeluun. Tekijän roolien byrokraattinen hajottaminen tuo häpeilemättömän avoimesti esiin sen tosiasian, että nämä tekijyyden ulottuvuudet ovat joka tapauksessa olemassa toisistaan irrallisina. »Jokainen, joka päättää kirjoittaa oman elämäntarinansa, toimii omana haamukirjoittajanaan».

Toimia omana haamukirjoittajanaan? Lejeunen monimielinen tokaisu tiivistää monta erillistä ajatusketjua. Yhtenä lähtökohtana on epäilemättä ranskalaiselle keskustelulle tuttu subjektin, ja erityisesti kirjoitusta tuottavan subjektin, epäyhtenäisyys. Kertomuksen sankari, se joka jotain on kokenut, on kokonaan toinen asia kuin kirjoittava henkilö. Toisaalla Lejeune on pilkannut »Synnyin vuonna 1900» -muistelijoita käyttämänsä lauseen mahdottomuudesta, jolle saattaisi vetää vertoja vain oman kuolinajan ilmoittaminen samaan hengenvetoon. Syntymisestä syntyjä ei muista tai tiedä mitään, eli kirjoittajaminällä voi olla tapahtumaan vain täysin ulkokohtainen suhde. Lejeune korostaa tätä ulkokohtaisuutta ironisella analogialla: kirjoittaja ajattelee omistavansa syntymänsä kuin kaistaleen maata kotipuolella.

»Synnyin vuonna 1900» -tyyli kertookin astumisesta omaelämäkerrasta elämäkerran kirjoittajan ulkopuoliseen asemaan, jolloin tarinan rakenteet ja kysymykset ovat valmiina olemassa. Kirjoittajan tehtävänä on vain täyttää kukin lokero (syntymä, koti, ura, kuolema) säntillisesti omilla muistikuvillaan tai kerätyllä tiedolla. Tällaisessa projektissa oman elämänsä kertojan tehtävä on todellakin kovin samankaltainen kuin työhön palkatulla haamukirjoittajalla. Juuri se, että oman (poliittisen) elämän esitys on rutinoitunut, kiteytynyt selväksi traditioksi monine opaskirjoineen, tekee mahdolliseksi yhtä hyvin yleisön tarpeen tyydyttämisen kuin haamukirjoittajien laajan käytönkin.

Skandaali ei siis ole erityisesti siinä, että haamukirjailijat ovat kirjoittaneet useita omaelämäkertoja. Suurempi skandaali on, että he olisivat vallan hyvin voineet kirjoittaa suuren osan lopuistakin. Työnjako on rutinoitumisen muodossa jo olemassa, eikä kirjoittajan tarvitse tehdä muuta kuin välineellistää itsensä tietojen ja tunteiden lähteeksi.

Se, mikä hetki siten näytti karismaattisen suhteen solmimisen tai siunaamisen

pisteeltä, alkaakin vaikuttaa jo karisman rutinoitumisen uudelta alueelta. »Käsitykseni mukaan Weber halusi karismaattisen politiikan käsitteellään »pelastaa» politiikan subjektiivisena toimintana — toimintana jossa subjektiiviset arvot ja tahto voisivat vielä toimia», kirjoittaa Pekonen. Subjektiivisen toiminnan ja subjektiivisten arvojen sijaan muistelukirjallisuuden keskiöön ilmestyy yleisö, joka näköjään loputtomasti haluaa kuluttaa kaikkein aidointa, kaikkein henkilökohtaisinta ja kaikkein subjektiivisinta kuvaa sankareistaan.

* * *

Mutta kuka ja kenelle omaelämäkertoja kirjoittaa? Omaelämäkerran lajityyppiin liittynyt elämän ainutkertaisuuden esittäminen edellyttää modernia yksilöitymistä ja myös individualismin hyväksymistä muodossa tai toisessa. Kollektivismiin luottanut työväenliike on ollut hidas tuottamaan nimenomaan omaelämäkertoja. Toisaalta, Lejeune korostaa, kenelle alaluokkaiset muistelijat kirjoittaisivat elämästään, kun lukijoina ovat lähinnä olleet koulutuksen saaneet yläluokkaiset ihmiset. Menestyneiden, harvinaisten, ainutlaatuisten, opettavien — heidän eikä suinkaan tavallisten ihmisten kuuluu kirjoittaa omasta elämästään.

Rousseauilla oli julkilausuttuna tavoitteena saavuttaa ymmärrystä kuolemansa jälkeen julkaistavilla tunnustuksilla. Hänen mielessään oli siis olemassa lukeva yleisö, joka saattaisi tuon hyväksymisen suoda. Mutta jos kirjoittaja ajattelee yhteiskunnan jakautuvan jyrkästi toisistaan eroaviin ja vastakkaisiin leireihin, ei ymmärrystä enää kannata odottaa. Päävastoin vaarana on vain paljastaa kiellettyjä asioita vastapuolelle. Toimivat terroristit eivät kirjoita muistelmia. Toisin päin kääntäen muistelmien ja omaelämäkertojen julkaiseminen kertoo herkästi suhteista kansalaisyhteiskuntaan, sen jakoihin ja julkisuuteen. Hertta Kuusinen tai Ville Pessi olisivat voineet kirjoittaa hämmästyttävän kiinnostavia ja tietorikkaita muistelmia toiminnastaan SKP:ssa Suomen ja Neuvostoliiton puolella, mutta tietenkään yksikään SKP:n maanalaisuuden kaudelle lojaaleista aktivisteista ei ole kirjoittanut muistelmiaan epäluotettavalle porvarilliselle yleisölle.

Muistelmia kirjoittavat sen sijaan ilman muuta *käännynnäiset*, Arvo Tuomisen tapaan viralliseen yhteiskuntaan paluuta tehneet ihmiset. Yhtä luonnolliselta tuntuu, että ministeri ja puoluejohtaja Väinö Tanner saattoi jo laajasti ja perusteellisesti kertoa toiminnastaan. Olisiko liiallista väittää, että SKP:n tulo hallitukseen vuonna 1966 avasi tien myös viralliseen yhteiskuntaan ja antoi siten Aarne Saariselle ja Arvo Hautalalle luvan kirjoittaa omasta elämästään? Arvo Aalto entisenä ministerinä ja puoluejohtajan paikalta erotettuna poliitikkona on suorastaan tyyppitapaus muistelmien kirjoittajasta.

Kun muistelukirjallisuudesta alkoi tulla tärkeä osa vaalien vaatimaa julkisuutta, ja kun vaalit SKDL:n piirissä sujuivat 1970-luvulla tiukan äänten keskittämisen merkeissä, alkoi muistelusta näkyä piirteitä SKP:n vähemmistönkin puolella. Taisto Sinisalon vuonna 1978 julkaistun *Niin muuttuu maailma* -teoksen esipuhe sitoo kirjan jakaantuneen julkisuuden perinteeseen: »Mutta vakavasti puhuen en ole lähtenyt tekemään tätä kirjaa tavoitteenani muistelmien kirjoittaminen. Olen pyrkinyt esittelemään *näkemyksiäni ja mielipiteitäni* asioista ja tapahtumista, joita elämäni eri vaiheissa on noussut esiin ... Tämä kirja ilmentää henkilökohtaisia ajatuksiani ja auttaneen ymmärtämään myös sen poliittisen *liikkeen mielipiteitä*, joita edustan». Varmemmaksi vakuudeksi kirjan alaotsikkokin on »Muistukuvia ja *mielipiteitä*». (kurs. MH) Tärkeätä ovat siis mielipiteet ja muu tietoisuuden kohottaminen, lukijoihin vaikuttaminen ja heidän muuttamisensa, ei oman itsensä esittäminen saati sitten luominen kirjoituksen kautta.

Menestyneet kirjoittavat, miten heistä tuli menestyneitä, uskovat kirjoittavat kääntymyksestään. Sinisalo puhuu (Kalevi Seilosen toimittamana) siitä, miten hänestä kasvoi

tiedostava kommunisti, siitä miten »siinä puulaatikolla istuen oppi ymmärtämään, että luottamus ensimmäiseen työväenvaltioon on työväenaatteen ensimmäinen aakkonen».

* * *

Olisiko liioiteltua päätellä, että hävinneillä ja kääntymyksen tehneillä on parhaat edellytykset poliittisen omaelämäkerran kirjoittamiseen? Vallassa oleva Kekkonen tarvitsee muistelmia yleisöä, ei itsensä ja politiikkansa luomista varten. Siksi on myös aivan luontevaa ja riittävää, että luomisvoimaltaan Haavikon kaltainen kyky imitoi Kekkosta ja hänen tyyliään, tyyliä, joka täten leimataan jo etukäteen vakioksi ja siten epäpoliittiseksi asiaksi. Poliittisen vallan tuntumassa oleva (Vehkaoja—)Karjalainen muistelee 1981 aivan eri asioita kuin vallasta karkoitettu (Tarkka—)Karjalainen joitakin vuosia myöhemmin. SKP:n johdossa istuva (Seilonen—)Sinisalo muistelee vähemmän repäisevästi kuin puolueen jättänyt Tuominen. Maaherrat ja maaherroiksi kaipaavat eivät kirjoita poliittisesti sävähdyttäviä omaelämäkertoja. Jälleen kerran joudutaan toteamaan: sieltä mistä kuluttava yleisö etsii aitoa ja läheistä kosketusta johtajiinsa, sieltä voi löytää vallan esityöstämän aitouden aidoimmillaan.

Kysymys ei kuitenkaan ole vain tai edes pääasiassa jostain hävinneiden ja käännynnäisten rehellisyydestä. Kysymys on erilaisesta suhteesta omaelämäkertaan poliittisena kirjoittamisena. Kriisittömässä ja kunnian arvoisessa tilassa olija on valmis »esittämään näkemyksiään» ja »opastamaan muita esimerkillään», hänen on mahdollista ryhtyä oman elämänsä suhteen ulkopuoliseksi haamukirjoittajaksi, joka »etevästi omaksuu haastateltavan kielen ja ilmaisutavat». Vaikeampi on käydä toimittamaan kriittistä elämäkertaa, joka valmistuttuaan mullistaisi kuvan elämäkerran kohteesta, jolla on vielä sama nimi kuin kirjoittajalla. Kieli, tyyli, sanavarasto tai rakenne eivät olisi enää perinteen jäljiltä valmiina, niitä epäiltäisiin kuin tämän kirjoituksen otsikkoa. Tuloksena saattaisi olla poliittinen omaelämäkerta.

MATTI HYVÄRINEN